



ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव

चव्हाण

महाराष्ट्र

मुक्त विद्यापीठ

EDU422

बी.एड.

समकालीन भारतीय समाज आणि शिक्षण

घटक १ : समकालीन भारतीय शिक्षण	१
घटक २ : भारतीय संविधानातील तरतुदी व शिक्षण	४५
घटक ३ : शिक्षणविषयक धोरणे, कायदे आणि तरतुदी	६१
घटक ४ : भारत सरकारच्या शिक्षणविषयक योजना	१०३
घटक ५ : भारतीय व पाश्चात्य शिक्षणतज्ज्ञ आणि शिक्षण	१२७
घटक ६ : नयी तालीम	२०१

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरु : प्रा. (डॉ.) ई. वायुनंदन

प्र. संचालक व संयोजक : डॉ. कविता साळुंके

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

संचालक, डॉ. कविता साळुंके, नाशिक	डॉ. संजीवनी महाले, नाशिक	डॉ. ह. ना. जगताप, माजी प्राचार्य, सोलापूर
माजी संचालक, डॉ. अनंत जोशी, नाशिक	डॉ. शांताराम बुटे, माजी प्राचार्य, अकोला	डॉ. पी. आर. गायकवाड, प्राचार्य, औरंगाबाद
संचालक, डॉ. संजीव सोनवणे, पुणे	डॉ. ए. आर. राणे, प्राचार्य, जळगांव	डॉ. नीलिमा सप्रे, केल्हापूर
प्राचार्य, डॉ. मीना कुटे, मुंबई	डॉ. वैजयंता पाटील, संचालक, नांदेड	डॉ. रेखा टोपकर, माजी प्राचार्य, सांगली
प्राचार्य, डॉ. चंद्रकांत बोरसे, नाशिक	डॉ. गजानन गुल्हाणे, संचालक, अमरावती	डॉ. सुनीता मगरे, प्राचार्य, नागपूर
माजी संचालक, डॉ. पद्मीनी एम., कोल्हापूर	डॉ. चित्रा सोहनी, माजी प्राचार्य, पुणे	डॉ. वनिता काळे, प्राचार्य, अकोला

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	प्राचार्य उर्मिला धूत शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, परभणी	डॉ. संजीवनी महाले सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला	डॉ. सुरेश पाटील संचालक, मूल्यमापन विभाग	डॉ. एस. एस. सोनुने सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
डॉ. हेमंत राजगुरू सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग	डॉ. डी. डी. पवार सहाय्यक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	प्राचार्य डॉ. विजय जवळेकर अध्यापक महाविद्यालय, मुंबई
प्रा. विजयकुमार पाईकराव सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा	श्री. एस. व्ही. चौधरी माजी संचालक, इग्नो, दिल्ली	डॉ. जयदीप निकम संचालक, आरोग्य विज्ञान विद्याशाखा
प्राचार्य डॉ. चंद्रकांत बोरसे अध्यापक महाविद्यालय, नाशिक	प्रा. माधव पळशीकर सहयोगी प्राध्यापक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा	डॉ. विजया पाटील सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके प्र. संचालक, नाशिक	डॉ. संजीवनी महाले नाशिक	डॉ. विजया पाटील नाशिक
डॉ. सी. डी. महाळे प्राचार्य, अकोला	प्राचार्य, डॉ. संजीवनी मुळे औरंगाबाद	डॉ. के. एम. भांडारकर माजी प्राचार्य, नागपूर
डॉ. शशी गायकवाड पांचगणी	डॉ. वंदना चौधरी जळगाव	डॉ. के. एस. चव्हाण नाशिक
डॉ. डी. डी. पवार नाशिक	डॉ. उमाकांत देशमुख ठाणे	प्राचार्य डॉ. सुनंदा रोडगे नांदेड
श्री. सचिन अशोक पोरे नाशिक	प्रा. विजयकुमार पाईकराव नाशिक	डॉ. एस. एस. सोनुने नाशिक
	श्रीमती ज्योती आर. लष्करी नाशिक	

लेखक समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, नाशिक

डॉ. मीना कुटे
प्राचार्य, मुंबई

डॉ. नीलिमा मोरे
अकोला

डॉ. बी. एस. वाळके
माजी संचालक, नाशिक

डॉ. भूषण कर्डिले
प्राचार्य, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती कल्पना साळुंके
नाशिक

डॉ. गणेश चव्हाण
मुंबई

डॉ. राकेश रामराजे
मुंबई

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

प्रा. आर. आर. गायकवाड
परभणी

डॉ. महेश कोलतमे
मुंबई

डॉ. मंगेश ढोबळे
जालना

डॉ. एस. एस. सोनुने
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. पुष्पा पाटील
नवापूर

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्रीमती ज्योती लष्करी
नाशिक

श्रीमती मनीषा पाटील
नाशिक

डॉ. के. व्ही. देवरे
मुंबई

डॉ. उज्वला सदाफळ
वर्धा

संपादन समिती (आशय, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मु. विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मु. विद्यापीठ, नाशिक

निर्मिती

श्री. आनंद यादव
व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्मिती केंद्र
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

First Edition developed under DEC development grant.

© २०१८, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रथम मुद्रण : प्रकाशन क्रमांक :

मुखपृष्ठ रेखाटन :

अक्षरजुळणी : परफेक्ट कॉम्प्युटर, त्रिमूर्ती चौक, सिडको, नाशिक - ८

मुद्रक :

प्रकाशक : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

घटक १ : समकालीन भारतीय शिक्षण

अनुक्रमणिका

- १.० उद्दिष्टे
- १.१ प्रास्ताविक
- १.२ विषय-विवेचन
 - १.२.१ समकालीन भारतीय शिक्षण : अर्थ व संकल्पना
 - १.२.२ सामाजिक आणि शैक्षणिक स्तरीकरण
 - १.२.३ शिक्षण आणि समाज सहसंबंध
 - १.२.४ भारतीय समाजातील विविधता आणि शिक्षण
 - १.२.५ समकालीन भारतातील शिक्षणाची भूमिका, त्रिभाषा सूत्र आणि डेलॉर रिपोर्ट
- १.३ सारांश
- १.४ पारिभाषिक शब्द, शब्दार्थ
- १.५ क्षेत्रीय कार्य
- १.६ अधिक वाचनासाठी पुस्तके

१.० उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही,

- शिक्षणाची संकल्पना व समकालीन शिक्षणाचे स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
- शैक्षणिक स्तरीकरणातील (प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक) सहसंबंध सांगू शकाल.
- शहरीकरण, औद्योगिकीकरण, आधुनिकीकरण व वैश्विकरण या सामाजिक बदलांचा शिक्षणावर झालेला परिणाम स्पष्ट करू शकाल.
- भारतीय समाजातील विविधतेचा शिक्षणावर होणारा परिणाम जाणून घेऊ शकाल.
- त्रिभाषा सूत्र आणि जॅक डेलॉर अहवालाचे आजच्या शिक्षणातील महत्त्व सांगू शकाल.

१.१ प्रास्ताविक

शिक्षण ही बालकाच्या जन्मापासून मृत्यूपर्यंत चालणारी प्रक्रिया आहे. त्यात स्थळ, काळपरत्वे बदल होत असतात. शिक्षण ही केवळ ज्ञानात्मक पातळीवर चालणारी प्रक्रिया नसून शारीरिक, भावनिक पातळीवर तिचा परिणाम होत असतो. त्यानुसार शिक्षणाची ध्येय निश्चित होतात. शिक्षणात शाळेबरोबरच कुटुंबाचा महत्त्वाचा भाग असतो. औपचारिक, अनौपचारिक, प्रासंगिक या शिक्षणाच्या तीन व्यवस्था आहेत. औपचारिक शिक्षणात त्याचे प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक असे स्तरीकरण केलेले दिसते. त्यानुसार उद्दिष्ट, अभ्यासक्रम, पाठ्यक्रम यांची रचना केली जाते. २१व्या शतकात यासंदर्भात अनेक नवीन घटकांचा विचार करण्यात आला आहे. सामाजिक पुनर्रचनेत शिक्षणाची भूमिका खूप मोठी असते. समाजाला, राष्ट्राला अभिप्रेत असलेले बदल शिक्षणाद्वारे घडून